

A Comparative Analysis of the Foundations of the Right to Self-Determination in the International Human Rights System and the Quranic Thought of Imam Khamenei

Hamidreza Toosi¹ , Ali Shir Shafai²

1. Faculty Member, Department of Quran and Humanities, Faculty of Quran and Hadith, Al-Mustafa International University, Iran: Hamidreza_Tusi@miu.ac.ir
2. Corresponding Author, PhD in Comparative Exegesis, Higher Education Complex of Quran and Hadith, Al-Mustafa International University, Iran: shafaevalisher110@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:

9 March 2026

Received in revised form:

6 April 2026

Accepted:

6 May 2026

Available online:

20 June 2026

Keywords:

Right to self-determination,
Imam Khamenei,
International Human
Rights System,
Collective right,
Concomitance of right
and duty.

ABSTRACT

Objective: This study conducts a precise comparative-analytical examination of the theoretical foundations and guarantee mechanisms of the right to self-determination within international human rights law versus contemporary Islamic political discourse as articulated in the Quranic thought of Imam Khamenei.

Method: Utilizing an interdisciplinary comparative-analytical approach, the research employs thematic exegesis (*tafsir mawdu'i*) of Quranic verses to extract divine foundations alongside qualitative textual analysis of international treaties (UN Charter, 1966 Covenants, ICCPR General Comments), ICJ advisory opinions, and political-philosophical writings.

Findings: The two paradigms demonstrate profound divergence in ontological and anthropological foundations. International human rights law grounds self-determination in human inherent dignity and individual autonomy, struggling philosophically to justify collective rights and lacking internal enforcement. Conversely, the Quranic paradigm roots self-determination in divine dignity (*karamah ilahiyah*), human vicegerency (*khilafah*), and unalterable divine historical laws (*sunan*), framing it through the real concomitance of rights and obligations (*tamazum*). Functionally, both frameworks converge on external anti-colonialism. The Quranic model introduces "*wilayat al-nusrah*" (protective solidarity) as a conceptual framework for collective responsibility to protect oppressed peoples.

Conclusion: While international law provides established legal institutions hampered by geopolitical power dynamics, the Quranic model presents a cohesive theological synthesis bridging rights with moral duties. It resolves liberal individualist impasses regarding collective rights, offering a normative alternative to selective humanitarian intervention.

Cite this article: Toosi, H. R. and Shir Shafai, A. (2026). A Comparative Analysis of the Foundations of the Right to Self-Determination in the International Human Rights System and the Quranic Thought of Imam Khamenei. *The Quran and Science*, 20 (38), 81-102. <https://doi.org/10.22034/qve.2026.24089.2028>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qve.2026.24089.2028>

1. Introduction

The right to self-determination represents the manifestation of free human agency in shaping collective political, economic, social, and cultural destinies. In international law, this concept evolved post-World War II from a political slogan into a foundational legal principle, recognized in its external dimension (prohibition of colonialism) as a peremptory norm of general international law (*jus cogens*). Nevertheless, articulating its theoretical foundation remains notoriously problematic: grounded in liberal individualism and John Locke's self-ownership model, the international human rights framework struggles with a persistent philosophical inconsistency when attempting to justify the "collective rights" of peoples without reducing them to a mere aggregation of individual entitlements. Furthermore, in its internal dimension, international law lacks effective enforcement mechanisms to guarantee genuine popular participation against authoritarian state structures.

In contrast, contemporary Islamic political thought—specifically as formulated through the Quranic exegesis of Imam Khamenei—understands self-determination not merely as a defensive claim against state power, but as a binding divine duty (*taklif*). Its realization is contingent upon internal moral transformation and active collective responsibility, as derived from Surah Ar-Ra'd: 11 (*"Indeed, Allah will not change the condition of a people until they change what is in themselves"*). Within this framework, civic engagement such as electoral participation in a religious democracy is conceptualized as simultaneously an inviolable right of the people and a sacred religious obligation.

This comparative study addresses critical inquiries: What are the distinct ontological and anthropological foundations of self-determination in both frameworks? How do they compare across four primary analytical axes: (1) Source of the Right, (2) Subject/Holder of the Right, (3) Relation between Right and Duty, and (4) Mechanisms of Guarantee? Furthermore, how does the Quranic model resolve the theoretical tension between divine sovereignty and popular free will?

2. Methodology

This study adopts an interdisciplinary comparative-analytical research methodology. Secondary data was systematically gathered through comprehensive library research, examining international instruments (UN Charter, 1966 International Covenants on Human Rights, ICCPR General Comments), international jurisprudence (including the ICJ's 2010 Kosovo Advisory Opinion), international legal treatises, and the written and spoken corpus of Imam Khamenei.

To extract Quranic foundations, the research employed the rigorous method of thematic exegesis (*tafsir mawdu'i*) through four sequential operational steps:

1. Inductive Verse Collection: Systematically gathering verses related to human agency, collective agency, historical laws (*sunan*), oppression (*istid'af*), divine support (*nusrah*), consultation (*shura*), and human vicegerency (*khilafah*).

2. Categorization: Classifying verses into the four primary analytical axes.

3. Networked Textual Analysis: Contextualizing verses using classical and contemporary exegetical works (Tabataba'i's *Al-Mizan*, Tabarsi's *Majma' al-Bayan*, Javadi Amoli's *Tasnim*, and Makarem Shirazi's *Tafsir-e Nemoneh*).

4. Formulation of Contemporary Reading: Articulating Imam Khamenei's contemporary reading of these foundations.

Methodologically, key rules of *Usul al-Fiqh* (jurisprudential methodology)—such as the principle that divine obligation mandates free human agency—were applied as interpretive tools to resolve theoretical tensions regarding divine governance and human free will.

5. Main Findings Across Four Analytical Axes

Axis 1: Source of the Right (Inherent Human Dignity vs. Divine Dignity & Vicegerency)

In international law, self-determination rests upon secular “inherent human dignity” and social contract theory (UN Charter Article 1(2)). In Quranic thought, it is anchored in divine dignity (*karamah ilahiyyah*, Surah Al-Isra: 70) and man's cosmic status as God's vicegerent (*khalifah*, Surah Al-Baqarah: 30). Tabataba'i notes that vicegerency inherently requires choice and stewardship over earthly destinies. Foreign domination is rejected because it deprives human beings of the divine-given liberty essential to fulfilling their cosmic duties.

Axis 2: Subject/Holder of the Right (Individualist Collective Right Dilemma vs. Authentic Collective Entity)

International law classifies self-determination as a collective right belonging to “peoples,” yet its liberal individualist architecture struggles to define “peoples” distinct from sovereign states or minorities. This ambiguity was demonstrated in the ICJ's 2010 Kosovo Advisory Opinion, which strictly avoided ruling on “remedial secession.” Conversely, Quranic thought posits an authentic collective personality (*ummah*, Surah Ali 'Imran: 110) endowed with independent moral agency and historical accountability, defining the “nation” through shared moral commitment and divine purpose.

Axis 3: Relation Between Right and Duty (Right-Centric Creditor Model vs. Real Concomitance/Tamazum)

International law operates on a right-centric model where individuals hold entitlements against debtor states, reducing civic responsibility. Quranic thought establishes a real concomitance (*tamazum*) between rights and duties: self-determination is a dynamic process requiring active moral responsibility (Surah Ar-Ra'd: 11; Surah An-Najm: 39). Civic participation is both an entitlement and an obligatory duty.

Axis 4: Mechanisms of Guarantee (Legal Norms/Jus Cogens vs. Divine Historical Laws & Institutional Duty)

International guarantees rely on formal norms (Vienna Convention Article 53) that fail internally against state overreach and rely on geopolitical power politics. Quranic guarantees operate on two levels:

- **Ontological (*Takwini*):** Inviolable historical laws (*Sunan Ilahiyyah*) where divine assistance is mathematically tied to human effort (Surah Muhammad: 7).

- **Legislative/Institutional (*Tashri'i*):** Mutual public oversight (*Amr bil-Ma'ruf*), consultation (*Shura*, Surah Ash-Shura: 38), and *Wilayat al-Nusrah* (Surah An-Nisa: 75), obligating collective support for oppressed peoples.

4. Theoretical Tension Reconciliation & Model Evaluation

A central theoretical hurdle in the Quranic paradigm is the relationship between divine sovereignty and popular will. The paper resolves this through three mechanisms:

1. **Scope Separation:** Distinguishing between fixed divine legislation (universal principles of justice) and variable executive governance where popular choice governs.

2. **Usul al-Fiqh Principle:** Applying the rule that divine obligation logically presupposes human free will (*taklif* requires *ikhtiyar*), meaning divine governance is realized through free human choice rather than its negation.

3. **Religious Democracy (*Mardamsalari-ye Dini*):** A structural model where popular vote affirms both the religious framework and selects structural leadership in a longitudinal relationship.

5. Conclusion & Research Contributions

Comparative analysis reveals functional convergence on external anti-colonialism alongside fundamental ontological divergence. While international law provides formal legal mechanisms compromised by geopolitical double standards, the Quranic paradigm presents a rigorous theological-philosophical framework uniting rights, duties, and historical laws. Crucially, the Quranic concept of "*Wilayat al-Nusrah*" provides a normative foundation for collective responsibility to protect oppressed peoples without resorting to selective geopolitical intervention, offering a major theoretical contribution to Islamic international legal studies.

بررسی تطبیقی مبانی حق تعیین سرنوشت در نظام بین‌المللی حقوق بشر و اندیشه قرآنی امام شهید خامنه‌ای

حمیدرضا طوسی^۱، علی شیر شفاف^۲

۱. عضو هیئت علمی گروه قرآن و علوم انسانی دانشکده قرآن و حدیث، دانشگاه جامعه المصطفی، رایانامه: Hamidreza_Tusi@miu.ac.ir
۲. نویسنده مسئول، دکترای تفسیر تطبیقی، مجتمع آموزش عالی قرآن و حدیث، جامعه المصطفی العالمیه، رایانامه: shafaevalisher110@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: این پژوهش به واکاوی تطبیقی - تحلیلی دقیق مبانی نظری و سازوکارهای تضمین حق تعیین سرنوشت در نظام بین‌المللی حقوق بشر در سنجش با گفتمان سیاسی اسلامی معاصر، آن گونه که در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای صورت‌بندی شده است، می‌پردازد.

روش: این پژوهش با بهره‌گیری از رویکرد تطبیقی - تحلیلی میان‌رشته‌ای، از تفسیر موضوعی آیات قرآن برای استخراج مبانی الهی بهره می‌گیرد و در کنار آن به تحلیل کیفی متن معاهدات بین‌المللی (منشور ملل متحد، میثاق‌های ۱۹۶۶، تفاسیر عمومی میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی)، نظرات مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری و نوشتارهای سیاسی - فلسفی می‌پردازد.

یافته‌ها: دو الگو در مبانی هستی‌شناختی و انسان‌شناختی و اگرایی ژرفی نشان می‌دهند. نظام بین‌المللی حقوق بشر حق تعیین سرنوشت را بر کرامت ذاتی انسان و خودآیینی فردی استوار می‌کند و از حیث فلسفی در توجیه حقوق جمعی دچار دشواری است و ضمانت اجرای درونی نیز ندارد. در مقابل، الگوی قرآنی حق تعیین سرنوشت را در کرامت الهی، خلافت انسان و سنت‌های تغییرناپذیر الهی (سُنن) ریشه‌دار می‌داند و آن را از رهگذر تلازم واقعی حق و تکلیف (تلازم) صورت‌بندی می‌کند. از نظر کارکردی، هر دو چارچوب در بُعد ضداستعماری بیرونی همگرا هستند. الگوی قرآنی مفهوم «ولایت نصرت» (همبستگی حمایتی) را به‌عنوان چارچوبی مفهومی برای مسئولیت جمعی در حمایت از ملت‌های تحت ستم معرفی می‌کند.

نتیجه‌گیری: در حالی که حقوق بین‌الملل نهادهای حقوقی تثبیت‌شده‌ای ارائه می‌دهد که تحت تأثیر مناسبات قدرت ژئوپلیتیکی قرار دارند، الگوی قرآنی ترکیبی الهیاتی منسجم عرضه می‌کند که حقوق را به تکالیف اخلاقی پیوند می‌زند. این الگو بن‌بست‌های فردگرایی لیبرال در زمینه حقوق جمعی را حل می‌کند و بدیلی هنجاری در برابر مداخله بشردوستانه‌گرایی می‌آورد.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۸ اسفند ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۷ فروردین ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش:

۱۶ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ انتشار:

۳۰ خرداد ۱۴۰۵

کلیدواژه‌ها:

حق تعیین سرنوشت،

امام خامنه‌ای،

نظام بین‌المللی حقوق بشر،

حق جمعی،

تلازم حق و تکلیف.

استناد: طوسی، حمیدرضا؛ و شیر شفاف، علی (۱۴۰۵). بررسی تطبیقی مبانی حق تعیین سرنوشت در نظام بین‌المللی حقوق بشر و اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای. *قرآن و علم*. ۲۰ (۳۸)، ۸۱-۱۰۲.

<https://doi.org/10.22034/qve.2026.24089.2028>

© نویسندگان.

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.

مقدمه

حق تعیین سرنوشت، تجلی اراده آزاد انسان‌ها در رقم‌زدن وضعیت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خویش است. این مفهوم در دو گفتمان «حقوق بشر بین‌المللی» و «اندیشه سیاسی اسلام معاصر» به‌گونه‌ای متفاوت صورت‌بندی شده است. در حقوق بین‌الملل، این حق پس از جنگ جهانی دوم از یک شعار سیاسی به یک اصل بنیادین حقوقی ارتقا یافت و دست‌کم در بُعد خارجی آن (ممنوعیت استعمار) به باور بسیاری از حقوقدانان به قاعده‌ای آمره (jus cogens) تبدیل شده است (تالیا یارولونا، ۱۳۹۷: ۳۵). با این حال، تبیین مبنای آن همواره چالش‌برانگیز بوده است؛ زیرا نظام حقوق بشر بین‌المللی با تکیه بر اصالت فرد، در توجیه «حق جمعی» ملت‌ها برای تعیین سرنوشت خود با ناسازواری نظری روبه‌روست (زمانی، ۱۳۹۹: ۱۱۸). از سوی دیگر، این نظام در بُعد داخلی حق، فاقد سازوکارهای مؤثر برای تضمین مشارکت واقعی مردم در اداره کشور است (سیفی، ۱۳۷۳: ۲۵۸-۲۶۰). در برابر این نگاه، اندیشه سیاسی برآمده از قرآن، به‌ویژه در خوانش امام خامنه‌ای، حق تعیین سرنوشت را نه صرفاً یک «حق» در برابر دولت، بلکه «تکلیفی الهی» می‌داند که تحقق آن مشروط به تغییر درونی ملت‌ها و پذیرش مسئولیت جمعی است (امام خامنه‌ای، ۱۴۰۰/۰۳/۱۴). ایشان با استناد به آیات متعدد قرآن، از جمله آیه «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يَغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد: ۱۱)، حق تعیین سرنوشت را در چارچوب سنت‌های الهی و تلازم حق و تکلیف تفسیر می‌کنند. بر همین اساس، انتخابات در نظام جمهوری اسلامی «هم حق مردم است، هم وظیفه مردم» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۰۲/۱۶، <https://khl.ink/f/22494>). این تفاوت مبنایی، پرسش‌های جدی پیش می‌کشد: مبانی هستی‌شناختی و انسان‌شناختی حق تعیین سرنوشت در این دو دستگاه چیست؟ چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی در تعریف «موضوع حق»، «منشأ حق»، «نسبت حق و تکلیف» و «سازوکار تضمین» وجود دارد؟ و مهم‌تر آنکه، رویکرد قرآنی چه دریچه‌های نظری متفاوتی برای فهم این حق می‌گشاید؟ پژوهش حاضر می‌کوشد با روشی تطبیقی-تحلیلی و با تکیه بر تفسیر موضوعی قرآن، به این پرسش‌ها پاسخ دهد و امکانات و محدودیت‌های هر دو پارادایم را در برابر یکدیگر قرار دهد. نسبت این پژوهش با حوزه «قرآن و علم» از آن روست که نشان می‌دهد چگونه می‌توان از شبکه مفهومی قرآن، یک نظریه حقوقی در باب حق تعیین سرنوشت استخراج کرد و آن را در گفت‌وگو با نظریه معاصر حقوق بین‌الملل قرار داد؛ فرایندی که مصداقی از «تولید علم دینی» در قلمرو علوم انسانی است.

پیشینه پژوهش: سابقه مطالعات موجود را می‌توان در سه دسته جای داد:

دسته نخست: مطالعات حقوق بین‌المللی محض: آکهرست (۱۳۷۲) در کتاب کلیات نوین حقوق بین‌الملل، حق تعیین سرنوشت را به‌عنوان یکی از اصول بنیادین حقوق بین‌الملل معرفی کرده و ابعاد خارجی و داخلی آن را بررسی نموده است. سیفی (۱۳۷۳) تحولات مفهوم حاکمیت دولت‌ها را در پرتو اصل تعیین سرنوشت تحلیل کرده و نشان داده که این اصل چگونه مرزهای سنتی حاکمیت را متحول ساخته است. تالیا یارولونا (۱۳۹۷) با نگاهی تاریخی، چالش‌های معاصر تعیین سرنوشت اقوام را بررسی کرده و نشان داده که این اصل پس از دوران استعمارزدایی، در مواجهه با پدیده اقلیت‌ها و اصل تمامیت ارضی با تنش‌های جدیدی روبه‌روست. سیدقاسم زمانی (۱۳۹۹) نیز در تحلیلی فلسفی، مبانی حق تعیین سرنوشت را واکاوی کرده و نتیجه گرفته که نظام بین‌الملل به دلیل مبنای فردگرایانه، از توجیه نظری «حق جمعی» ناتوان است. امیدی (۱۳۸۵) فرایند قبض و بسط مفهومی این حق را در اسناد بین‌المللی تحلیل کرده است. این پژوهش‌ها عموماً بر جنبه‌های حقوقی-تاریخی متمرکزند و به‌ندرت به تحلیل مبانی هستی‌شناختی یا تطبیق با نظام‌های ارزشی دینی پرداخته‌اند.

دسته دوم: مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بین‌الملل: موسوی (۱۳۹۲) در کتاب حق تعیین سرنوشت ملت فلسطین، این حق را به‌طور موردی در چارچوب حقوق بین‌الملل و دیدگاه اسلامی بررسی کرده و بر هم‌پوشانی آنها در نفی اشغال و سلطه خارجی تأکید نموده است. توسلی نائینی و شیرانی (۱۳۹۵) نیز در پژوهشی تطبیقی، جایگاه حق تعیین سرنوشت را در منابع اسلامی و اسناد بین‌المللی بررسی کرده و به هم‌پوشانی‌هایی در حوزه نفی سلطه دست یافته‌اند. با این حال، تحلیل آنها فاقد چارچوبی منسجم برای تبیین مبانی قرآنی این حق است و عمدتاً به مقایسه سطحی مفاهیم بسنده کرده‌اند.

دسته سوم: مطالعات مرتبط با اندیشه امام خامنه‌ای: آثاری چون طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن (خامنه‌ای، ۱۳۹۲) و دوران جدید عالم (خامنه‌ای، ۱۴۰۰) حاوی مبانی فکری ایشان درباره سنن الهی و مسئولیت جمعی است. سیاهپوش (۱۳۹۸) نیز در کتاب سیاست، ابعاد مردم‌سالاری دینی را از منظر امام خامنه‌ای بررسی کرده است. با این حال، هیچ‌یک از این آثار به‌طور تخصصی مسئله حق تعیین سرنوشت ملت‌ها را با محوریت استخراج مبانی قرآنی آن و تطبیق با حقوق بین‌الملل بررسی نکرده‌اند.

حلقه مفقوده در همه پژوهش‌های فوق، تحلیل نظام‌مند «مبانی قرآنی» حق تعیین سرنوشت با محوریت چهارگانه منشأ، موضوع، نسبت حق و تکلیف و سازوکار تضمین و تطبیق آن با نظام بین‌الملل است. این خلأ، ضرورت و نوآوری پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهد.

روش پژوهش: این پژوهش با روش تطبیقی-تحلیلی و رویکرد میان‌رشته‌ای انجام شده است. داده‌ها به شیوه کتابخانه‌ای گردآوری شده و جامعه آماری آن شامل اسناد بین‌المللی (منشور ملل متحد، میثاقین ۱۹۶۶، تفاسیر عمومی کمیته حقوق بشر)، آثار حقوقدانان بین‌الملل، و مجموعه بیانات و آثار مکتوب امام خامنه‌ای است. چارچوب تحلیلی بر پایه چهار محور طراحی شده است: (۱) منشأ حق، (۲) موضوع حق، (۳) نسبت حق و تکلیف، (۴) سازوکار تضمین.

برای استنباط مبانی قرآنی از روش تفسیر موضوعی بهره گرفته شده است. گام‌های عملی این روش به شرح زیر بوده است:

۱. **استقراء آیات:** گردآوری تمامی آیات قرآن که به نحوی با مفاهیم «اراده انسانی»، «اختیار جمعی»، «مسئولیت امت»، «سنن تاریخی تغییر»، «ظلم و استضعاف»، «نصرت الهی»، «شورا» و «خلافت انسان» مرتبط‌اند. این استقراء با استفاده از تفاسیر و نرم‌افزارهای قرآنی انجام شد.

۲. **طبقه‌بندی موضوعی:** آیات گردآوری شده بر اساس چهار محور تحلیلی پژوهش (منشأ، موضوع، نسبت حق/تکلیف، ضمانت) دسته‌بندی شدند. برای نمونه، آیات ناظر بر «کرامت» و «خلافت» ذیل منشأ حق، و آیات «تغییر» و «نصرت» ذیل سازوکار تضمین قرار گرفتند.

۳. **تحلیل شبکه‌ای دلالت‌ها:** با توجه به سیاق هر آیه، ارتباط آنها با یکدیگر و آرای مفسران کلیدی (طباطبایی، طبرسی، جوادی آملی، مکارم شیرازی)، شبکه دلالت‌های هر دسته از آیات تحلیل شد تا الگوی منسجمی از مبانی قرآنی حق تعیین سرنوشت به دست آید.

۴. **استخراج دیدگاه امام خامنه‌ای:** با تطبیق بیانات مکتوب و شفاهی ایشان بر شبکه استخراج شده، نحوه خوانش معاصر ایشان از این مبانی صورت‌بندی گردید.

در این راستا، از برخی قواعد علم اصول فقه که مفسرانی چون طباطبایی برای رفع تنش‌های تفسیری به کار بسته‌اند، به‌مثابه ابزاری روش‌شناختی در تحلیل دلالت آیات استفاده شده است، نه به‌عنوان موضوعی مستقل فقهی.

الف. مفهوم‌شناسی

«حق» در این پژوهش به معنای «حق داشتن» (Having a right) به کار می‌رود که مستلزم استحقاق دارنده و تکلیف دیگران به رعایت آن است (قاری سیدفاطمی، ۱۳۹۰: ۴۱-۴۳). نظام بین‌المللی حقوق بشر با ابتنای بر «اصالت فرد»، ادبیاتی فردگرایانه دارد (کاتوزیان، ۱۳۸۰، ج ۱: ۶۶۶) و برخی نویسندگان تصریح کرده‌اند که حقوق بشر مدرن ریشه در فردگرایی دارد (عباسی لاهیجی، ۱۳۹۰: ۴۸-۵۲). با ظهور نسل سوم حقوق بشر، «حقوق جمعی» از جمله حق تعیین سرنوشت به رسمیت شناخته شد، اما توجه آن در یک نظام اساساً فردگرا همواره مناقشه‌برانگیز بوده است (زمانی، ۱۳۹۹: ۱۱۸).

از منظر فقهی، حق در اندیشه اسلامی مفهومی دوسویه است که با تکلیف پیوند خورده است؛ چنانکه محقق خراسانی حق را «سلطنت بر شیء» می‌داند که لازمه آن مسئولیت است (خراسانی، ۱۴۰۶ق: ۱۲۵). برخی حقوق‌دانان مسلمان نیز با رویکردی تطبیقی، مفهوم حق در اسلام را «اعتباری دوسویه» دانسته‌اند که در آن حق و تکلیف لازم و ملزوم یکدیگرند (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۱: ۲۳۴).

حقوق فردی و حقوق جمعی: حقوق فردی از آزادی، منافع و نیازهای افراد حمایت می‌کند و با زبان فردگرایانه بیان می‌شوند. اندیشه فردگرایی که با نظریه «خویش‌ن‌مالی» جان لاک صورت‌بندی فلسفی یافت (عباسی لاهیجی، ۱۳۹۰: ۴۸-۵۲)، تأثیر عمیقی بر نظام بین‌المللی حقوق بشر گذاشته است. در مقابل، حقوق جمعی به منافع و مصالح جمع ارتباط دارد و به گونه‌ای است که به تنهایی نمی‌توان آنها را استیفا کرد. آلن بوچنان و ویل کیملیکا معتقدند حق جمعی یک حق مستقل است. در مبنای انسان‌شناسی امام خامنه‌ای «فرد انسانی» یا «مجموعه انسان‌ها» همدیگر را نفی نمی‌کنند، بلکه ایشان از دو زاویه مکمل به انسان می‌نگرند: نگاه به انسان به‌عنوان یک فرد و نگاه به انسان به‌عنوان یک کل و یک مجموعه. این دو نگاه با هم منسجم و مکمل یکدیگرند (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۶/۰۲/۲۵، <https://khl.ink/f/3382>).

رابطه حق و تکلیف: تعبیر تکلیف‌مداری در قرآن باعث شده تا در اندیشه اسلامی، حق و تکلیف جدای از هم تصور نشوند. قرآن علاوه بر حق و تکلیف فردی به تکالیف جمعی نیز تأکید دارد (آل عمران/۱۱۰). امام خامنه‌ای میان حق و تکلیف تلازم حقیقی قائل است و آن را از ارکان و مبانی اسلام می‌داند (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۰۱/۰۱). در مقابل، نظام بین‌المللی حقوق بشر با رویکردی حق‌محور، تمام تکالیف را عمدتاً متوجه دولت‌ها می‌سازد و از مسئولیت اجتماعی افراد در برابر سرنوشت جمعی می‌کاهد (توحیدفام، ۱۳۹۰: ۴۵).

حق تعیین سرنوشت به دو بُعد «داخلی» (حق انتخاب نظام سیاسی، مشارکت در اداره کشور) و «خارجی» (حق رهایی از سلطه خارجی و استعمار) تقسیم می‌شود (اسلامی، ۱۳۹۵: ۶۱-۶۲). این تقسیم‌بندی هم در مطالعات نظری کلاسیک (Hannum, 1989: 27-35) و هم در گزارش‌های سازمان ملل (Cristescu, 1981: 15-18) ریشه دارد و در حقوق بین‌الملل معاصر نیز به‌عنوان چارچوب اصلی فهم این حق تثبیت شده است (ر.ک: Cassese, 2005: 60-61). ماده ۱ مشترک میثاقین (۱۹۶۶) این حق را متعلق به «همه ملت‌ها» می‌داند. با این حال، مفهوم «ملت» در این اسناد مبهم مانده و گاه با «اقوام» یا «مردم» خلط شده است (امیدی، ۱۳۸۵: ۲۳۰-۲۳۵).

ب. تحلیل تطبیقی مبانی حق تعیین سرنوشت

۱. منشأ حق: کرامت بشری در برابر کرامت الهی

یک. نظام بین‌المللی حقوق بشر

در حقوق بین‌الملل، حق تعیین سرنوشت بر «کرامت ذاتی» انسان و «حاکمیت اراده» استوار است. مبانی فلسفی آن به نظریه حقوق طبیعی و قرارداد اجتماعی بازمی‌گردد. بند ۲ ماده ۱ منشور ملل متحد، توسعه روابط دوستانه میان ملل را بر اساس «احترام به اصل تساوی حقوق و خودمختاری ملل» از اهداف سازمان می‌داند. بدین ترتیب، منشأ این حق در این پارادایم، اراده و توافق بشری و کرامت خودبنیاد انسان است.

دو. اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای

در اندیشه قرآنی، حق تعیین سرنوشت ریشه در «کرامت الهی» و مقام «خلافت انسان» دارد. قرآن به‌صراحت انسان را «خلیفه خدا در زمین» معرفی می‌کند (بقره/۳۰). علامه طباطبایی ذیل این آیه، خلافت را منصبی الهی می‌داند که به انسان اختیار، مسئولیت و شایستگی تصرف در زمین را می‌بخشد (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۱۷۶). این کرامت در آیه ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ﴾ (اسراء: ۷۰) نیز مورد تأکید قرار گرفته است. طبرسی در «مجمع‌البیان»، «تکریم» را شامل عطاى عقل، اختیار و تسخیر موجودات می‌داند که لازمه آن آزادی اراده است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۶: ۶۶۴). امام خامنه‌ای با استناد به این مبانی، سلطه خارجی را سلب‌کننده این آزادی خدادادی می‌داند (امام

خامنه‌ای، ۱۴۰۰/۰۳/۱۴، <https://khl.ink/f/47991>). بنابراین، منشأ حق تعیین سرنوشت در این دیدگاه، نه قرارداد اجتماعی، که ارادهٔ تکوینی و تشریعی خداوند و مقام خلیفگی انسان است. این تفاوت مبنایی، پیامدهای مهمی در تعریف حدود و ماهیت حق دارد.

۲. موضوع حق: چالش حق جمعی در دو پارادایم

یک. نظام بین‌المللی حقوق بشر

نظام بین‌الملل با وجود مبنای فردگرایانه، حق تعیین سرنوشت را در زمرهٔ حقوق جمعی طبقه‌بندی کرده است (برای دیدن بررسی مصداق دیگر حق جمعی نک. طوسی، ۱۴۰۴ش: ۳۳۵). کمیته حقوق بشر در تفسیر عمومی شمارهٔ ۱۲ تصریح کرده که این حق متعلق به ملت‌هاست، نه صرفاً مجموعه‌ای از افراد. آکهرست آن را «حق مردم یک سرزمین برای تعیین شئون سیاسی و حقوقی خود» تعریف می‌کند (آکهرست، ۱۳۷۲: ۳۷۵). اما این ماهیت جمعی با شالودهٔ فردگرایانه لیبرال ناسازگار است و از همین رو، تعریف دارندهٔ حق (مفهوم «ملت») و حدود آن در نسبت با اصل تمامیت ارضی، همواره محل مناقشه بوده است (زمانی، ۱۳۹۹: ۱۱۸). جدیدترین تجلی این مناقشه حل‌نشده را می‌توان در رأی مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیهٔ «انطباق اعلام یکجانبه استقلال کوزوو با حقوق بین‌الملل» (۲۰۱۰) مشاهده کرد. دیوان در این رأی، با تمرکز مضیق بر عمل اعلام استقلال، به صراحت از اظهارنظر دربارهٔ وجود یا عدم وجود یک «حق جدایی چاره‌ساز» (Remedial Secession) به عنوان یکی از مصادیق بحث‌برانگیز حق تعیین سرنوشت خارجی خودداری ورزید (ICJ, 2010: paras. 82-84). این رویکرد اجتنابی، به خوبی نشان‌دهندهٔ خلأ و ابهام تئوریک عمیق در حقوق بین‌الملل موضوعه برای تعریف دقیق صاحبان این حق جمعی است؛ ابهامی که چارچوب قرآنی تلاش دارد با تعریف محتوایی «ملت» بر مبنای مسئولیت جمعی پاسخی برای آن فراهم آورد. آلستون و گودمن (۲۰۱۳) با اذعان به این «تنش حل‌نشده»، اشاره می‌کنند که ادبیات حقوق بشری همواره در پذیرش گروه به عنوان دارندهٔ مستقل حق، فراتر از صرف تجميع حقوق فردی اعضای آن، با دشواری فلسفی مواجه بوده است (Alston & Goodman, 2013: 1115-1118).

دو. اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای

در قرآن، فرد و جامعه هر دو اصالت دارند و در هم تنیده شده‌اند. آیات متعددی وجود شخصیت حقوقی جمعی را تأیید می‌کند. خداوند در آیه **﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾** (آل عمران: ۱۱۰) امت اسلامی را به عنوان یک کل مخاطب ساخته و برای آن رسالت جمعی تعریف می‌کند. در «تفسیر نمونه» ذیل این آیه آمده که «امت» یک واحد اجتماعی است که شخصیت و مسئولیت مستقل دارد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۴۰/۳). امام خامنه‌ای با اشاره به این نگاه، فرد و جامعه را مکمل یکدیگر می‌داند (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۶/۰۲/۲۵، <https://khl.ink/f/3382>).

در دیدگاه قرآنی، «ملت» موضوع این حق، مفهومی مبتنی بر پیوند ایمانی و مسئولیت مشترک است که در عین حال می‌تواند در چارچوب نظام سیاسی و اجتماع مردم در یک سرزمین خاص نیز مصداق یابد. برخلاف اسناد بین‌المللی که ابهام در تعریف «ملت» منشأ بسیاری از تنش‌هاست (خاصه در نسبت با اقلیت‌ها و اصل تمامیت ارضی)، الگوی قرآنی با تعریف محتوایی «ملت» بر اساس آرمان‌های الهی و مسئولیت جمعی، به نظر می‌رسد تصویری روشن‌تر از دارنده حق ارائه می‌دهد، هرچند این تعریف نیز در مقام اجرا با پیچیدگی‌هایی روبه‌روست.

۳. نسبت حق و تکلیف: از حق محوری تا تلازم

یک. نظام بین‌المللی حقوق بشر

نظام بین‌الملل «حق محور» است؛ یعنی تکالیف عمدتاً متوجه دولت‌هاست و افراد و ملت‌ها صاحب حق‌اند. این نگاه، مسئولیت اجتماعی افراد در قبال سرنوشت جمعی را کمرنگ می‌کند و رابطه شهروند و حاکمیت را به رابطه «طلبکار-بدهکار» تنزل می‌دهد (توحیدفام، ۱۳۹۰: ۴۵).

دو. اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای

محوری‌ترین مفهوم در این دیدگاه، «تلازم حق و تکلیف» است که از شبکه وسیعی از آیات استخراج می‌شود. آیه **﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يَغْيُرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾** (رعد: ۱۱) یک قانون اجتماعی-الهی را بیان می‌کند: هرگونه تغییر در سرنوشت ملت‌ها در گرو تغییر درونی خود آنان است. علامه طباطبایی در «المیزان» تصریح می‌کند که این آیه دلالت بر رابطه مستقیم میان اعمال انسان و

وضعیت اجتماعی دارد (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۱۱: ۲۲۷). امام خامنه‌ای در تفسیر این آیه، آن را هم شامل جنبه مثبت (ایجاد حوادث مثبت در پی تغییر مثبت ملت) و هم شامل جنبه منفی (زوال نعمت در پی تغییر منفی) می‌داند (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۰۳/۱۴، <https://khl.ink/f/45814>). افزون بر این، آیه ﴿وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ (نجم: ۳۹) نیز تلازم میان تلاش و نتیجه را نشان می‌دهد. حاصل این نگاه آن است که حق تعیین سرنوشت از یک ادعای منفعل که صرفاً از دولت طلب می‌شود، به فرایندی پویا و مسئولیت‌مدار تبدیل می‌شود که در آن، خود ملت نقش اصلی را ایفا می‌کند.

۴. سازوکار تضمین: ضمانت اجرایی قانونی در برابر سنت الهی و نهادسازی اجتماعی

یک. نظام بین‌المللی حقوق بشر

تضمین حق تعیین سرنوشت در حقوق بین‌الملل عمدتاً از طریق شناسایی آن به‌عنوان یک قاعده آمره (jus cogens) صورت می‌گیرد. ماده ۵۳ کنوانسیون حقوق معاهدات وین (۱۹۶۹) هر معاهده‌ای را که با چنین قاعده‌ای در تعارض باشد، باطل می‌داند (موسوی، ۱۳۹۲: ۴۳). باین‌حال، این تضمین‌ها در بُعد داخلی به‌شدت ضعیف عمل می‌کنند؛ زیرا سازوکار الزام‌آوری برای واداشتن دولت‌ها به تضمین مشارکت واقعی مردم وجود ندارد (سیفی، ۱۳۷۳: ۲۵۸-۲۶۰). گزارش کمیساریای عالی حقوق بشر سازمان ملل (۲۰۱۴) تأیید می‌کند که تحقق بُعد داخلی این حق، به‌ویژه در زمینه حاکمیت بر منابع طبیعی و سیاست‌های توسعه، همچنان با موانع ساختاری عظیمی در برابر انحصار دولت‌ها روبه‌روست (OHCHR, 2014: 115-118).

دو. اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای

سازوکار تضمین در الگوی قرآنی چندوجهی است و برای تحلیل دقیق‌تر، می‌توان آن را به دو سطح «تکوینی» و «تشریعی/نهادی» تفکیک کرد:

الف. ضمانت تکوینی: سنت الهی تغییر: سنت ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ...﴾ (رعد: ۱۱) و ﴿إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ﴾ (محمد: ۷) در این چارچوب، به‌مثابه یک قانون فراگیر تاریخی عمل می‌کند. جوادی آملی در «تسنیم» این آیات را «قوانین حاکم بر تاریخ» می‌داند که تخلف‌ناپذیرند (جوادی آملی، ۱۳۹۸: ۱۶۰/۴۲-۱۶۵). این سطح از تضمین، ماهیتی کلامی-تاریخی دارد و تحقق آن مشروط به کنش جمعی خود ملت‌هاست.

ب. ضمانت تشریعی و نهادی: تکالیف شرعی و نهادهای جمعی: در کنار ضمانت تکوینی، قرآن تکالیفی را وضع کرده که تحقق حق تعیین سرنوشت را از مسیر نهادهای انسانی تضمین می‌کند:

- فریضة امر به معروف و نهی از منکر: به عنوان سازوکاری دائمی برای نظارت عمومی و اصلاح مسیر جامعه (آل عمران/ ۱۱۰).

- ولایت نصرت و مسئولیت حمایت جمعی: آیه ﴿وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ﴾ (نساء/ ۷۵) وظیفه جمعی برای رهایی مستضعفان از سلطه را بیان می‌کند. علامه طباطبایی ذیل آیه این وظیفه را متوجه تمام مسلمانان می‌داند (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۴: ۳۴۸). همچنین آیه ﴿وَإِنْ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ﴾ (انفال/ ۲۹) بر این اصل تأکید دارد. این مفهوم، که می‌توان از آن به «ولایت نصرت» تعبیر کرد، در حوزه عمومی به شکل حمایت جمعی از ملت‌های تحت ستم تنویر می‌شود و با مفهوم «مسئولیت حمایت (R2P)» در حقوق بین‌الملل قابل مقایسه است. با این تفاوت اساسی که مبنای آن تکلیف الهی است، نه محاسبه منافع قدرت‌های بزرگ. حدیث نبوی «مَنْ أَصْبَحَ لَا يَهْتَمُّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ» نیز بر این مسئولیت همگانی تأکید می‌کند (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۱۶۴/۲).

- نهاد شورا: آیه ﴿وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ﴾ (شوری/ ۳۸) و ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ (آل عمران/ ۱۵۹) بر لزوم مشارکت جمعی در امور تأکید دارند که می‌تواند مبنای قرآنی برای نهادسازی سیاسی و تضمین حق مشارکت تلقی شود. امام خامنه‌ای این شورا را در چارچوب «مردم‌سالاری دینی» بازتعریف می‌کنند که در آن، دین آرمان‌ها و حدود را تعیین می‌کند و مردم مسیر حرکت جامعه را برمی‌گزینند (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۲۹۲).

این سازوکار چندوجهی نشان می‌دهد که در الگوی قرآنی، تضمین حق بر تعیین سرنوشت، صرفاً به یک اعلامیه حقوقی یا ضمانت اجرای بیرونی دولت‌ها محدود نیست، بلکه به شبکه درهم‌تنیده‌ای از سنن الهی و تکالیف انسانی واگذار شده است.

ج. بحث: هم‌پوشانی‌ها، واگرایی‌ها و چالش‌های نظری

۱. هم‌پوشانی‌ها و واگرایی‌ها

تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد دو دیدگاه در بُعد خارجی حق تعیین سرنوشت (نفی استعمار و سلطه خارجی) هم‌پوشانی قابل توجهی دارند. هر دو، اصل عدم مداخله خارجی و حق ملت‌ها برای تعیین آزادانه نظام سیاسی را به رسمیت می‌شناسند. با این حال، در مبانی هستی‌شناختی و انسان‌شناختی واگرایی ریشه‌ای دارند. نظام بین‌الملل بر کرامت خودبنیاد انسان و فردگرایی روش‌شناختی تکیه دارد که توجیه «حقوق جمعی» را با ابهام مواجه می‌کند. در مقابل، الگوی قرآنی با مبنا قرار دادن «کرامت الهی» و «تلازم حق و تکلیف»، از بن‌بست‌های نظری فردگرایی عبور می‌کند و تصویری منسجم‌تر از حق جمعی ارائه می‌دهد.

۲. چالش‌های الگوی بین‌المللی

نظام بین‌الملل از دو چالش اساسی رنج می‌برد: ۱. ضعف ضمانت اجرا در بُعد داخلی. به گونه‌ای که دولت‌های عضو میثاقین می‌توانند بدون مشارکت واقعی مردم، صرفاً با برگزاری انتخابات فرمایشی، به طور صوری به این حق پایبند باشند. ۲. ابهام در تعریف «ملت» و دارنده حق که موجب تنش میان اصل تعیین سرنوشت و اصل تمامیت ارضی شده است.

این ابهام تا بدانجاست که به گفته استریو (۲۰۱۳)، تعیین سرنوشت خارجی در عمل نه بر اساس یک قاعده حقوقی شفاف، بلکه بر اساس منافع ژئوپلیتیک قدرت‌های بزرگ و در چارچوبی که او "سیاست قدرت‌های بزرگ" می‌نامد، تعیین تکلیف می‌شود (Sterio, 2013: 146-150).

۳. چالش‌های الگوی قرآنی و راه‌حل‌های نظری آن

الگوی قرآنی نیز با چالش‌های نظری و عملی روبه‌روست که مهم‌ترین آنها تنش میان «اراده مردم» و «حاکمیت الهی» است. این پرسش اساسی مطرح است: اگر حق تعیین سرنوشت ریشه در اراده الهی دارد، نقش اراده آزاد مردم در تعیین نظام سیاسی چیست؟ آیا اراده مردم مقید به چارچوب‌های از پیش تعیین‌شده شرعی است یا خود می‌تواند این حدود را تعیین کند؟

در پاسخ به این چالش، رهیافت‌های تفسیری و فقهی گوناگونی ارائه شده است که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

۱. تفکیک حوزه تشریع ثابت از حوزه اجرا و امور متغیر: بر اساس این دیدگاه، احکام ثابت الهی (مانند اصل عدالت، حجیت شورا) چارچوبی کلان را ترسیم می‌کنند، اما در درون این چارچوب، مردم در تعیین روش‌ها، اولویت‌ها، قوانین متغیر و انتخاب کارگزاران آزادی کامل دارند. آنچه در قرآن با ﴿أَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ﴾ (شوری/۳۸) بیان شده، به این حوزه دوم ناظر است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج: ۸، ۱۵۴).

۲. تلازم حق و تکلیف به عنوان یک اصل روش‌شناختی در تفسیر: برای رفع این تنش، مفسران و فقیهان از یک اصل مسلم در علم اصول فقه بهره گرفته‌اند که مستقیماً با انسان‌شناسی قرآنی پیوند دارد. بر اساس این قاعده، «تکلیف الهی همواره مشروط به اختیار و اراده آزاد انسان است و شارع مقدس تکلیف به آنچه خارج از اراده باشد را قبیح و ممتنع می‌داند» (خراسانی، ۱۴۰۶ ق: ۲۵۸-۲۶۰؛ نیز نک: صدر، ۱۴۱۷: ۴۱۰/۲). به بیان دیگر، اراده آزاد انسان، خود موضوع و متعلق تکلیف است. کاربرست این اصل اصولی در تفسیر آیات حق تعیین سرنوشت نشان می‌دهد که حاکمیت الهی از مجرای اراده آزاد انسان‌ها محقق می‌شود، نه از طریق نفی آن، و این دقیقاً معنای «خلافت» انسان در زمین است.

۳. مدل «مردم‌سالاری دینی» به عنوان راه‌حل ترکیبی: امام خامنه‌ای این چالش را با مدل «مردم‌سالاری دینی» پاسخ داده‌اند که در آن «اسلام و جمهوری» دو رکن جدایی‌ناپذیرند. در این مدل، رأی مردم به محتوای دینی نظام (اسلامیت) و به ساختار و کارگزاران آن (جمهوریت) تعلق می‌گیرد و میان این دو، رابطه طولی برقرار است، نه عرضی (امام خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۰۳/۱۴، <https://khl.ink/f/3233>) با این حال، این مدل نیز در عمل با چالش‌هایی مانند نحوه تضمین حقوق اقلیت‌های فکری و سیاسی در درون چارچوب دینی مواجه است که نیازمند بحث مستقل است.

۴. سنجش نهایی

از منظر انسجام نظری، الگوی قرآنی به دلیل برخورداری از یک نظام منسجم هستی‌شناختی و انسان‌شناختی، توجیه محکم‌تری برای «حق جمعی» و «تلازم حق و تکلیف» ارائه می‌دهد، اما چالش اصلی آن در گذار از نظریه به نهادهای تضمین‌کننده مشارکت آزادانه است. در مقابل، نظام بین‌الملل از نهادهای حقوقی نسبتاً توسعه‌افته‌تری برخوردار است، اما ضعف مبنای نظری آن در توجیه حقوق جمعی، این نهادها را شکننده ساخته است.

نتیجه‌گیری

تحلیل تطبیقی مبانی حق تعیین سرنوشت ملت‌ها در نظام بین‌المللی حقوق بشر و اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای نشان می‌دهد که این دو دیدگاه بر پایه‌های هستی‌شناختی و انسان‌شناختی متفاوتی استوارند. نظام بین‌الملل با تکیه بر کرامت خودبنیاد انسان، در توجیه حقوق جمعی و ایجاد ضمانت اجرای داخلی دچار کاستی است. در مقابل، الگوی قرآنی با طرح «خلافت انسان»، «کرامت الهی» و «تلازم حق و تکلیف»، تصویری پویا و مسئولیت‌محور از حق بر تعیین سرنوشت ارائه می‌دهد. دستاورد اصلی این پژوهش برای حوزه «قرآن و حقوق» آن است که نشان می‌دهد شبکه مفهومی قرآن می‌تواند مبانی یک نظریه حقوقی منسجم در باب حق بر تعیین سرنوشت ملت‌ها باشد. در این نظریه، مفهوم «ولایت نصرت» به عنوان یک تکلیف جمعی برای حمایت از ملت‌های تحت ستم، ظرفیت گفت‌وگو و نقد مفهوم «مسئولیت حمایت (R2P)» در حقوق بین‌الملل را دارد. با این حال، تنش میان اراده آزاد مردم و حاکمیت الهی همچنان مهم‌ترین چالش نظری این الگو باقی می‌ماند که راه‌حل‌های ارائه‌شده برای آن نیازمند بسط و تدقیق بیشتر در پژوهش‌های آتی است. پژوهش‌های بعدی می‌توانند با مطالعات موردی تطبیقی، نحوه تحقق عملی این الگو را در نظام‌های سیاسی دینی واکاوی کنند.

منابع

- قرآن کریم.
- آکهرست، مایکل، کلیات نوین حقوق بین الملل، ترجمه مهراب دارابپور، تهران: انتشارات جهان معاصر، ۱۳۷۲ ش.
- اسلامی، رضا، آیا حقوق بشر؟ راهنمای هنجاری حقوق مدنی سیاسی برای توانمندی و مطالبات جامعه مدنی، تهران: مجد، ۱۳۹۵ ش.
- تالیا یارولونا خبریوا، چالش‌های معاصر تعیین سرنوشت اقوام، ترجمه کابلشاه ادیس اف، قم: دانشگاه مفید، ۱۳۹۷ ش.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، تهران: گنج دانش، ۱۳۹۱ ش.
- جوادی آملی، عبدالله، تسنیم، ج ۴۲، قم: مرکز نشر اسراء، ۱۳۹۸ ش.
- خراسانی، محمدکاظم، کفایة الاصول، قم: مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۶ ق.
- خامنه‌ای، سیدعلی، طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن، تهران: مؤسسه ایمان جهادی، ۱۳۹۲ ش.
- خامنه‌ای، سیدعلی، دوران جدید عالم، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۴۰۰ ش.
- سیاهپوش، امیر، سیاست سیاست از منظر حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۳۹۸ ش.
- صدر، سیدمحمدباقر، دروس فی علم الاصول، حلقه ثانیه، قم: مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۱۷ ق.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: اسماعیلیان، ۱۳۷۱ ش.
- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات ناصرخسرو، ۱۳۷۲ ش.
- طوسی، حمید رضا، فاضلی، فاضل علی، پیامدهای اجتماعی و حقوقی ترک امر به معروف و نهی از منکر از نظر قرآن، مجله قرآن و علم، دوره ۱۹، شماره پیاپی ۳۶ خرداد ۱۴۰۴ ش.
- عباسی لاهیجی، بیژن، حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین، تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۰ ش.
- قاری سیدفاطمی، سیدمحمد، حقوق بشر در جهان معاصر، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۰ ش.
- کاتوزیان، ناصر، فلسفه حقوق، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۰ ش.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، ۱۴۰۷ ق.
- مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۷۴ ش.

- موسوی، سیدمهدی، حق تعیین سرنوشت ملت فلسطین، تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۲ش.
- امیدی، علی، قبض و بسط مفهومی حق تعیین سرنوشت در حقوق بین‌الملل، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۳۵، صص ۲۲۵-۲۵۰، ۱۳۸۵ش.
- توحیدفام، محمد، بازاندیشی انتقادی نظریه فردگرایی لیبرال، فصلنامه سیاست، دوره ۴۱، شماره ۱، صص ۴۳-۶۰، ۱۳۹۰ش.
- توسلی نائینی، منوچهر و شیرانی، فرناز، حق بر تعیین سرنوشت در اسلام و حقوق بین‌الملل، فصلنامه پژوهشی تطبیقی حقوق اسلام و غرب، سال سوم، شماره اول، صص ۱-۲۴، ۱۳۹۵ش.
- زمانی، سیدقاسم، مبانی حق بر تعیین سرنوشت در سیاق مفاهیم فلسفی حقوق بین‌الملل، فصلنامه علمی پژوهشی تعالی حقوق، شماره ۸، صص ۱۱۳-۱۳۹، ۱۳۹۹ش.
- سیفی، سیدجمال، تحولات مفهوم حاکمیت دولت‌ها در پرتو اصل تعیین سرنوشت، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۱۵، صص ۲۳۷-۲۶۵، ۱۳۷۳ش.
- Cristescu, Aureliu, The Right to Self-Determination: Historical and Current Development on the Basis of United Nations Instruments, New York: United Nations, 1981.
- Hannum, Hurst, Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989.
- Sterio, Milena, The Right to Self-Determination under International Law: "Selfistans", Secession, and the Rule of the Great Powers, Abingdon, Oxon: Routledge, 2013.
- Alston, Philip, & Goodman, Ryan, International Human Rights, Oxford: Oxford University Press, Chapter 10: Group Rights: Self-Determination, Minorities, and Indigenous Peoples, 2013.
- Cassese, Antonio, International Law. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- International Court of Justice ICJ, Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports 2010: p 403, 2010.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights OHCHR, 2014..

References

- al-Qur'ān al-Karīm (The Noble Qur'ān).
- ‘Abbāsī Lāhījī, Bījan, Ḥuqūq-i Bashār va Āzādī-hā-yi Bunyādīn (Human Rights and Fundamental Freedoms), Tehran: Dādgostar, 1390 SH (2011 CE).
- Akehurst, Michael, Kalīyāt-i Jadīd-i Ḥuqūq-i Bayn al-Milal (A Modern Introduction to International Law), trans. Mehrab Dārābpūr, Tehran: Jahān-i Mu‘āshir Publications, 1372 SH (1993 CE).
- Alston, Philip, & Goodman, Ryan, International Human Rights, Oxford: Oxford University Press, Chapter 10: Group Rights: Self-Determination, Minorities, and Indigenous Peoples, 2013.
- Cassese, Antonio, International Law. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Cristescu, Aureliu, The Right to Self-Determination: Historical and Current Development on the Basis of United Nations Instruments, New York: United Nations, 1981.
- Hannum, Hurst, Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989.
- International Court of Justice ICJ, Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports 2010: p 403, 2010.
- Islāmī, Ridā, Āyā Ḥuqūq-i Bashār? Rāhnāmā-yi Hanjārī-yi Ḥuqūq-i Madanī-Siyāsī barāy-i Tavānmandsāzī va Maṭālibāt-i Jāmi‘ah-yi Madanī (Human Rights? A Normative Guide to Civil and Political Rights for the Empowerment and Demands of Civil Society), Tehran: Majd, 1395 SH (2016 CE).
- Ja‘farī Langarūdī, Muḥammad Ja‘far, Terminulūjī-yi Ḥuqūq (Legal Terminology), Tehran: Ganj-i Dānish, 1391 SH (2012 CE).
- Javādī Āmulī, ‘Abdullāh, Tasnīm (Tasnīm), vol. 42, Qom: Markaz-i Nashr-i Isrā’, 1398 SH (2019 CE).
- Kātūziyān, Nāshir, Falsafah-yi Ḥuqūq (Philosophy of Law), Tehran: Enteshār Joint Stock Company, 1380 SH (2001 CE).
- Khāmene‘ī, Sayyid ‘Alī, Daurān-i Jadīd-i ‘Ālam (The New Era of the World), Tehran: Enqelāb-i Islāmī Publications, 1400 SH (2021 CE).
- Khāmene‘ī, Sayyid ‘Alī, Tarḥ-i Kullī-yi Andīshah-yi Islāmī dar Qur‘ān (An Outline of Islamic Thought in the Qur‘an), Tehran: Mu‘assasah Īmān-i Jihādī, 1392 SH (2013 CE).
- Khbriyeva, Taliya Yarolavna, Chalishhā-yi Mu‘āshir-i Ta‘yīn-i Sarnevesht-i Aqvām (Contemporary Challenges of the Determination of the Self-Determination of Peoples), trans. Kābulshāh Idrīsāf, Qom: Mofid University, 1397 SH (2018 CE).

- Khurāsānī, Muḥammad Kāzim, *Kifāyat al-Uṣūl* (The Sufficiency of Principles), Qom: Mu'assasah Āl al-Bayt, 1406 AH (1985–1986 CE).
- Kulaynī, Muḥammad ibn Ya'qūb, *al-Kāfi* (The Sufficient Book), Tehran, 1407 AH (1986–1987 CE).
- Makārim Shīrāzī, Nāṣir, et al., *Tafsīr-i Namūnah* (Sample Commentary), Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmīyah, 1374 SH (1995 CE).
- Mūsavi, Sayyid Mahdī, *Ḥaqq-i Ta'yīn-i Sarnevesht-i Millat-i Filastīn* (The Right of the Palestinian Nation to Self-Determination), Tehran: Khorsandī Publications, 1392 SH (2013 CE).
- Omīdī, 'Alī, Qabḍ va Bast-i Maḥmūmī-yi Ḥaqq-i Ta'yīn-i Sarnevesht dar Ḥuqūq-i Bayn al-Milal (The Conceptual Expansion and Contraction of the Right to Self-Determination in International Law), *Majallah-yi Ḥuqūqī-yi Bayn al-Milal*, no. 35, pp. 225–250, 1385 SH (2006 CE).
- Qārī Sayyid Fātimī, Sayyid Muḥammad, *Ḥuqūq-i Bashār dar Jahān-i Mu'āṣir* (Human Rights in the Contemporary World), Tehran: Shahr-i Dānish Institute for Legal Studies and Research, 1390 SH (2011 CE).
- Ṣadr, Sayyid Muḥammad Bāqir, *Durūs fī 'Ilm al-Uṣūl, Ḥalaqah-yi Thānīyah* (Lessons in the Science of Principles, Second Cycle), Qom: Mu'assasah al-Nashr al-Islāmī, 1417 AH (1996–1997 CE).
- Sayfī, Sayyid Jamāl, *Tahavvolāt-i Maḥmūm-i Ḥākimiyyat-i Dawlat-hā dar Partaw-i Aṣl-i Ta'yīn-i Sarnevesht* (Transformations in the Concept of State Sovereignty in Light of the Principle of Self-Determination), *Majallah-yi Tahqīqāt-i Ḥuqūqī*, no. 15, pp. 237–265, 1373 SH (1994 CE).
- Siyāhpūsh, Amīr, *Siyāsāt az Manẓar-i Ḥaḍrat Āyat Allāh al-'Uzmā Khāmene'ī* (Politics from the Perspective of Ayatollah al-'Uzma Khamenei), Tehran: Enqelāb-i Islāmī Publications, 1398 SH (2019 CE).
- Sterio, Milena, *The Right to Self-Determination under International Law: "Selfistans", Secession, and the Rule of the Great Powers*, Abingdon, Oxon: Routledge, 2013.
- Ṭabāṭabā'ī, Sayyid Muḥammad Ḥusayn, *al-Mīzān fī Tafsīr al-Qur'ān* (The Balance in the Interpretation of the Qur'an), Qom: Ismā'īliyyān, 1371 SH (1992 CE).
- Ṭabrisī, Faḍl ibn Ḥasan, *Majma' al-Bayān fī Tafsīr al-Qur'ān* (The Compendium of Exposition in the Interpretation of the Qur'an), Tehran: Nāṣir Khusraw Publications, 1372 SH (1993 CE).
- Tawḥīd Fām, Muḥammad, *Bāzandīshī-yi Naqdī-yi Nazariyah-yi Fardgarāyī-yi Līberāl* (A Critical Reconsideration of the Theory of Liberal Individualism), *Fasl-nāmah-yi Siyāsāt*, vol. 41, no. 1, pp. 43–60, 1390 SH (2011 CE).
- Tūsī Nā'inī, Manūchihr, and Shīrānī, Farnāz, *Ḥaqq bar Ta'yīn-i Sarnevesht dar Islām va Ḥuqūq-i Bayn al-Milal* (The Right to Self-Determination

- in Islam and International Law), Faslnāmah-yi Pizhūhishī-yi Taṭbīqī-yi Ḥuqūq-i Islām va Gharb, vol. 3, no. 1, pp. 1–24, 1395 SH (2016 CE).
- Zamānī, Sayyid Qāsim, Mabānī-yi Haqq bar Ta'yīn-i Sarnevesht dar Siyāq-i Mafāhīm-i Falsafī-yi Ḥuqūq-i Bayn al-Milal (Foundations of the Right to Self-Determination in the Context of Philosophical Concepts of International Law), Faslnāmah-yi 'Ilmī-Pazhūhishī-yi Ta'ālī-yi Ḥuqūq, no. 8, pp. 113–139, 1399 SH (2020 CE).
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights OHCHR, 2014.